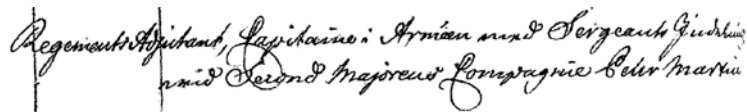

Publicerad i Opuscula Historica Upsaliensia 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Att studera titlar som kapital

En teoretisk diskussion kring militära titlar i 1700-talets svenska samhälle

Esbjörn Larsson

RegimentsAdjutant, Capitaine i Arméen med Sergeants Indelning
vid Second Majorens Compagnie Pehr Martin

RegementsAdjutant, Capitaine i Arméen med Sergeants Indelning
vid Second Majorens Compagnie Pehr Martin
Källa: Uppsala landsarkiv, generalmönsterrulla, Upplands
regemente 1792 KO 4523 1/7.

Pehr Martins tjänsteförhållande kan med våra ögon synas något besynnerligt. Han tjänstgjorde som regementsadjutant – en tjänst som vanligen bestreds av en fänrik – men uppbar kaptens värdighet, samtidigt som han åtnjöt endast sergeants indelning (lön i natura).

Detta var nu inget ovanligt för 1700-talet, utan ett exempel på konsekvenserna av tidens tjänstesystem. Denna text syftar till att såväl diskutera som utveckla tankegångarna kring detta fenomen. Utgångspunkt tas i den metoddiskussion – rörande hur man bör klassificera officerare och ämbetsmän – som fenomenet givit upphov till. Denna debatt kommer att ytterligare problematiseras genom uppmärksammandet av den officiella rangordningen i ljuset av Pierre Bourdieus kapitalbegrepp.

Privilegiesamhällets tjänstestruktur

Innan vi tar itu med de problem som det ovan presenterade exemplet vållat historiker i deras studier av 1700-talets officerskår, är det kanske på sin plats med en närmare presentation av periodens tjänstesystem.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Även om det redan på 1600-talet förekom fall då officerares titlar inte överensstämde med deras tjänst, hörde detta inte till vanligheten. Det stora nordiska kriget skakade dock om krigsmaktens tjänstestruktur rejält. Genom att armén efter kriget krymptes samtidigt som krigsfångar återvändande, kom exempelvis 83 % av de indelta finska officerarna att sitta på en indelning som understeg deras tjänsteställning. Situationen innebar dock inte att dessa officerare förlorade sina grader, utan endast att de i praktiken fick förrätta den tjänst som deras indelning indikerade.¹

Trots att man med tiden kunde komma till rätta med de problem som krigsåren skapat, förefaller bristen på indelningar – i relation till 1700-talssamhällets närmast omätliga begär efter titlar – ha gjort att det alltfört utdelades militära grader som inte motsvarades av en liknande tjänsteställning eller lön. På 1790-talet var det mer än 60 % av de indelta officerarna i den östra rikshalvan som hade en grad som var högre än den indelning de satt på. Enligt Kaarlo Wirilander var dessa så kallade karaktärsbefordringar ett billigt sätt för statsmakten att skaffa sig bundsförvanter, samtidigt som de ur officerens perspektiv kunde uppfattas som ett steg på vägen mot en motsvarande tjänsteställning. Vidare innebar en högre grad, även utan ny tjänst, att officeren kunde tillräkna sig en högre ställning, i såväl militära som sociala sammanhang.²

Gällande det egentliga Sverige har Nils-Göran Nilsson undersökt de övertaliga officerarna och funnit att dessa uppgick till mellan 20 och 30 % av ett regementes officerare.³ Denna siffra kan i sig synas hög, men blir än mer anmärkningsvärd om vi betänker att krigsmakten under 1700-talet tillfördes en rad nya tjänster.

Under perioden 1730–1770 genomgick tjänstestrukturen flera förändringar. År 1734 gjordes den under det stora nordiska kriget

¹ Kaarlo Wirilander, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare* (Falun 1964), s. 185 f.

² Wirilander (1964), s. 185 f. Uppgifterna kring situationen under 1790-talet bygger på Nils-Göran Nilssons beräkningar utifrån Wirilanders uppgifter. Nils-Göran Nilsson, "Rank or Command? The Use of Brevet Rank in the 18th Century Swedish Army and Its Consequences for the Modern Historian", i Magnus Mörner & Thommy Svensson (red.), *Classes, strata and elites. Essays on social stratification in Nordic and Third World history* (Göteborg, 1988), s. 99.

³ Till skillnad från Wirilanders resultat rör dessa siffror enbart de officerare som inte kunde infogas i organisationen. Nilsson (1988), s. 124 f., 131.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

temporära befattningen adjutant till en permanent officersbefattning. Tjänsten kom att besättas av officerare med fänriks grad, men avlönas med underofficers lön.⁴

Nästa förändring var betydligt större och hade sin grund i det krav som de indelta regementena framförde år 1751. Likt de värvade garnisonsförbanden ville man använda sig av så kallade stabsbefattningar. Detta krav hade sin grund i att regementets överste, överstelöjtnant och major var tillika kompanichefer. De förändringar som tillkom vid 1751/52 års riksdag innebar därmed att officerarna vid livkompaniet samt överstelöjtnantens och majorens kompani befordrades ett steg, vilket gjorde att löjtnanten blev stabskapten, fänriken stabslöjtnant och den högste underofficeren stabsfänrik.⁵

År 1756 utökades regementsstrukturen med en extra major och ytterligare en adjutant. Införandet av befattningen 2:e major följdes sedan av 1769 års beslut att inrätta stabstjänster även vid dennes kompani. Det faktum att krigsmakten vid olika tillfällen kunde genomdriva dessa förändringar förklarar Nilsson med att reformerna inte innebar några direkta kostnader, i och med att inga nya löneutrymmen tillfördes. Istället avlönades de nya befattningarna med den lön som dess innehavare hade i sin gamla befattning. Detta gjorde att de nya tjänsterna kom att ge halv eller ännu sämre lön i jämförelse med de traditionella befattningarna. De nya befattningarna synes inte heller ha värderats lika högt som de traditionella tjänsterna, då befordringar till de ursprungliga tjänsterna ofta skedde via de nytillkomna befattningarna. Nämnas bör dock att de nya tjänstetitlarna inte värderades lägre på den officiella rangordningen.⁶

Resultatet av de ovan beskrivna förändringarna blev att officersbefattningarna ökade med i runda tal 23 procent. I detta sammanhang kan man självklart fråga sig varför krigsmakten tillfördes dessa nya befattningar. Enligt Nilsson var införandet av nya tjänster inte påkallat av förändrad stridsteknik, utan snarare resultatet av adelns allt mer trängda ställning. Genom nya befattningar ökade inte bara möjligheten för adeln att finna tjänster för sina söner, utan det gjorde det även billigare för den som

⁴ Nilsson (1988), s. 109f.

⁵ Nilsson (1988), s. 110 ff.

⁶ Nilsson (1988), s. 112–120. För den officiella rangordningen, se nedan.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

skulle träda in på den militära banan. De nya befattningarna medförde nämligen inte ett lika högt ackord som de traditionella tjänsterna.⁷

Som framgår av ovan kom 1700-talets tjänstestruktur att i det närmaste trasas sönder under trycket av vad som beskrivs som en omätlig efterfrågan på tjänster och titlar. Wirilander menar att grunden till dessa problem måste sökas hos den statliga förvaltningens orubblighet. Genom att lejonparten av statens militära såväl som civila verksamhet finansierades genom indelningsverket, var antalet löneutrymmen fast. Detta gjorde att större förändringar av tjänstestrukturen inte kunde genomföras utan att banden mellan tjänstetitel och lönegrad töjdes.⁸

En intressant fråga i sammanhanget blir då självklart hur man från statsmaktens sida såg på denna utveckling. I Ingvar Elmroths avhandling – som för övrigt ger en liknande bild av utvecklingen vad gäller 1700-talets ämbetsmän – framträder en närmast ambivalent inställning till så kallade karaktärsbefordringar. För samtidigt som § 42 i RF 1720 medförde att denna form av befordring kunde användas som en kompensation för de som blivit förbigångna vid tillsättandet av en tjänst, innebar 1723 års Kungl. förordning att karaktärsbefordringar förbjöds. Den sistnämnda regleringen medförde till och med att de som sökte befordring enbart till titeln kunde vitesbeläggas. Undantaget var dock de fall som RF § 42 tog upp.

År 1756 skärptes reglerna ytterligare och endast de som stått på förslag tre gånger, utan att befordras, kunde karaktärsbefordras. Trots dessa åtgärder ökade antalet karaktärsbefordrade och därigenom problemen i förvaltningens tjänstestruktur, något som enligt Elmroth låg bakom avskaffandet av den officiella rangordningen vid 1765/66 års riksdag.⁹

Titel eller lön? – metodstriden

Som antydde inledningsvis har 1700-talets komplicerade tjänstestruktur givit upphov till något av en metodstrid, där frågan har handlat om hur man bör definiera personer i kronans tjänst. Striden tog sin början i Ingvar

⁷ Nilsson (1988), s. 114, 120 f. För ackordssystemet, se nedan.

⁸ Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870* (Stockholm 1982), s. 100 f.

⁹ Ingvar Elmroth, *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie* (Lund 1962), s. 35–41.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Elmroths kritik av Sten Carlssons *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865*, och då främst hans användning av tryckta källor, vilket gjorde att klassificeringen av ämbetsmän (enligt Elmroth) kom att ske efter tjänstetitel och inte nödvändigtvis efter befattning. I andra upplagan av Carlssons verk svarar författaren genom att hävda att hans kritikers antaganden var ogrundade samtidigt som den snävare klassificeringsprincipen gjorde att Elmroths resultat blev av begränsat intresse.¹⁰

Ett tredje perspektiv på frågan framförs av Birgitta Odén. Hon framhåller att ämbetsmän ofta tilldelades såväl en högre titel som nya arbetsuppgifter, utan att de nödvändigtvis flyttades upp i en högre löneklass. När det gäller striden mellan Carlsson och Elmroth explicit, menar Odén att Carlssons metod att använda sig av matriklar och kalendrar ger en bild av ämbetsmannakåren utifrån tjänsteställning, medan Elmroth genom att stödja sig på memorialböcker studerar ämbetsmännens löneställning.¹¹

Även vad gäller krigsmakten har problematiken uppmärksamats. I sin studie av förändringarna inom krigsmakten framhåller Nilsson de så kallade stabsbefattningarnas dubbla karaktär. För medan stabsofficeren i fredstid tjänstgjorde i enlighet med sin indelning, kom han i krig att tjänstgöra i den högre befattningen, då regementsofficerarna i strid inte kunde fungera som kompanichefer samtidigt som de förde ett mer övergripande befäl.¹² Denna dynamiska tjänstestruktur får vidare konsekvenser för studier av 1700-talets officerskår. Beroende på metodiska val kan man i sammanhanget få vitt skilda resultat. Enligt Nilsson blir detta synligt i såväl Sten Carlssons som Kaarlo Wirilanders undersökningar.¹³

¹⁰ Elmroth (1962), s. 28, 50, Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, 2:a upplagan (Lund 1973 [1949]), s. 52.

¹¹ Birgitta Odén, "Socialhistoria i blickpunkten", i *Historisk tidskrift* 3 (1963), s. 410–413.

¹² Nilsson (1988), s. 118.

¹³ Hos Carlsson såsom en indifferens inför skillnaden mellan officerare på och utöver stat och hos Wirilander såsom en allt för konservativ bild av officerskåren genom att stabsfänrikar och adjutanter att framträder som underofficerare. Nilsson (1988), s. 137 f., 142–147.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Pierre Bourdieus alternativa ekonomi

Som framgått råder ingen konsensus kring hur man bör klassificera 1700-talets officerare (eller ämbetsmän). Något definitivt svar kommer här inte heller att ges, utan istället skall en alternativ tolkningsram introduceras.

De presenterade författarna har alla det gemensamt att de i sina studier sätter själva förvaltningen i centrum. Detta tydliggörs bland annat i Birgitta Odéns introduktion av det socialhistoriska perspektivet,¹⁴ men även i det faktum att det blir tjänstgöringen som antas utgöra själva kärnan i officerskapet. Detta antagande framstår – åtminstone utifrån den indelte officerens situation – som något missvisande.¹⁵

Enligt min mening har det traditionella sättet att studera officerare utifrån tjänst sin grund i den moderna förvaltningens rationella drag. Genom att låta den i webersk mening idealtypiska bilden av en byråkratisk förvaltning ligga till grund för vårt sätt att närma oss den tidigmoderna dito, kommer vi enligt min mening att fokusera på det som ur vår förförståelse av förvaltning är det mest centrala, officerens tjänsteutövning. Om vi däremot väljer att göra officeren till subjekt kommer man i mina ögon närmare den logik som utmärkte privilegiesamhället. Detta perspektivskifte gör att vi istället för att fråga oss vilken roll olika grupper spelade i krigsmakten, kan formulera frågan: vilken funktion fyllde krigsmakten för reproduktionen av samhällets övre skikt?¹⁶

Ett teoretiskt redskap som ofta kopplats samman med studiet av reproduktion är Pierre Bourdieus begrepp *symboliskt kapital*. Kapital blir i detta sammanhang något annat än vår vardagliga förståelse av begreppet, såsom synonymt med pengar och ekonomiska tillgångar. Det Bourdieu gör i sina studier är att utvidga begreppet till att gälla även andra symboliska tillgångar. Därmed blir exempelvis en familjs samlade kapital inte enbart summan av dess materiella rikedomar, utan därtill måste även symboliska tillgångar – såväl som släkt- och vänskapsförbindelser – räknas.¹⁷ Begreppet symboliskt kapital har i Sverige fått sin vedertagna förklaring utifrån Donald

¹⁴ Odén (1963), s. 404–407.

¹⁵ För tjänstgöringen se Nils-Göran Nilsson, ”Den gustavianska armén”, i Gunnar Artéus (red.), *Gustav III:s ryska krig* (Stockholm 1992), s. 29, 50, 52 f.

¹⁶ Se även Fredrik Thisners artikel i denna antologi för en liknande behandling av problematiken.

¹⁷ Pierre Bourdieu, *Outline of a theory of practice* (Cambridge 1977), s. 177 ff.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Broadys definition: ”*symboliskt kapital är det som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde*”.¹⁸ Definitionen som sådan kan för våra syften kännas allt för vid och Bourdieu har även framhållit att enskilda kapitalformer måste ses inom ramen för det sammanhang de fungerar inom.¹⁹ I sina egna studier har han främst försökt göra detta genom begreppet *kulturellt kapital*.

Kulturellt kapital är i sig ett tämligen flyktigt begrepp. I ett försök att fånga fenomenet presenterar Broady det kulturella kapitalet såsom i vid mening det ekonomiska kapitalets antites, men även som benämning på den i samhället dominerande formen av symboliskt kapital.²⁰ Kapitalbegreppet kan vidare kopplas till studiet av dominansförhållanden och maktrelationer, det vill säga strukturer där det symboliska kapitalet är att betrakta som det medel genom vilket dominansen upprätthålls. Avgörande för den fortsatta diskussionen blir speciellt Bourdieus betoning av det symboliska kapitalets objektivisering, en process som institutionaliseras genom användningen av exempelvis titlar.²¹

När det gäller studiet av just titlar utgör Annika Ullmans avhandling *Rektorn. En studie av en titel och dess bärare* ett svenskt pionjärarbete. Ullman tar sin utgångspunkt i distinktionen av titeln såsom ett uttryck för tjänsteställningens värdighet eller rang, vilket gör att dess symboliska värde sätts i fokus. Med stöd av Pierre Bourdieu och Luc Boltanski framhålls sedan titeln som en meningsbärande kategori, en kategori som enligt Ullman rymmer både kontinuitet och förändring över tid. Titeln värde kan i sammanhanget sägas härstamma från den sfär som titeln representerar och kan därmed ses som en förläning av den makt som utdelaren äger.²²

Innan vi går in på hur kapitalbegrepp kan hjälpa oss att förstå 1700-talets militära titlar, skall begreppet ytterligare utvecklas. Som redan nämnts menar Bourdieu att även släkt- och vänskapsförbindelser måste räknas in i en grupp eller individs samlade tillgångar. Denna form av tillgångar benämns såsom socialt kapital. Till skillnad från det kulturella kapitalet är

¹⁸ Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, 2:a upplagan (Stockholm 1991), s. 169.

¹⁹ Pierre Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste* (Cambridge, Mass 1984), s. 113.

²⁰ Broady (1991), s. 171.

²¹ Bourdieu (1977), s. 183 f., 189–192.

²² Annika Ullman, *Rektorn. En studie av en titel och dess bärare* (Stockholm 1997), s. 22 ff.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

det sociala dito inte att ses som en direkt underkategori av det symboliska kapitalet. Det kan exempelvis inte förkroppsligas eller institutionaliseras på samma sätt som det symboliska kapitalet.²³

Det sociala kapitalet kan på ytan sägas representera det vi i dagligt tal kallar nepotism, men Bourdieu menar i sammanhanget att begreppet inte endast är att se som uttryck för familjens reproduktionsstrategier, utan även kan fungera som ett sätt för olika grupper att upprätthålla sin identitet genom en homogen rekrytering. Vidare är det sociala kapitalet inte frikopplat från andra kapitalformer. Exempelvis blir det sociala kapitalet viktigare i situationer där det symboliska kapitalet inte kan fungera exkluderande, det vill säga när de symboliska tillgångarna sjunkit i värde genom att de inte längre är förbehållna en begränsad grupp.²⁴

I den möjlighet till kapitalackumulation som kommer av begreppsbyggnaden, förutsätter Bourdieu vidare att socialt kapital i princip inte kan konverteras till symboliskt dito, utan endast bidra till att öka utväxlingen på redan befintliga tillgångar.²⁵ Det sociala kapitalet bör därmed i första hand ses som ett smörjmedel, ett sätt att få utdelning på det symboliska kapital som ackumulerats.

Officerskapets anatomi

För att kunna använda Bourdieus kapitalbegrepp i studiet av militära titlar måste vi närmare undersöka vad 1700-talets officerskap innebar. I sina studier av krigsmakten framhåller Gunnar Artéus att den som sökte vinna en officersfullmakt i det frihetstida Sverige idealt skulle besitta tre företräden: adelstitel, släktskap eller andra förbindelser till inflytelserika krigsmaktsfunktionärer samt ekonomiska medel.²⁶

Adelskapet skall i detta sammanhang ses som ett institutionaliserat symboliskt kapital. Bourdieu använder sig själv av adelskap som allegori i sina diskussioner kring kapital, men även som exempel på förkroppsligat

²³ Broady (1991), s. 177.

²⁴ Pierre Bourdieu, *Homo academicus* (Stockholm 1996a), s. 89, 198 f.

²⁵ Pierre Bourdieu, *The state nobility. Elite schools in the field of power* (Stanford 1996b), s. 293, 331, 360.

²⁶ Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige* (Stockholm 1982), s. 313.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

symboliskt kapital.²⁷ Av Artéus, och andra undersökningar, framgår att adeln under 1700-talet hade ett starkt, i många stycken mycket starkt, grepp kring officerskåren (även om det ur ett europeiskt perspektiv var att se som tämligen blygsamt).²⁸

Trots detta hade adeln långtifrån ensamrätt till de militära befattningarna. Enligt Ingvar Elmroth hade detta faktum sin grund i adelns redan starka ställning inom krigsmakten, vilket gjorde att man helt enkelt inte behövde någon formell ensamrätt till officerskapet.²⁹ Under den tid som här studeras var det först i och med överstes grad som adeln i formell mening kan sägas ha haft ensamrätt till militära befattningar.³⁰

Ett sätt att komma till rätta med de ofrälse inslagen inom krigsmakten var nobiliteringarna. Redan under drottning Kristinas regim var det kutym att ofrälse officerare som nådde majors grad adlades, även om många officerare adlades så tidigt som vid kaptens eller löjtnants grad. Enligt Elmroth hade denna politik inte bara sin grund i ett försök att upprätthålla skenet av adeln som det vapenbärande ståndet utan syftade även till att tillföra frälset nytt blod.³¹

Utifrån kapitalbegrepp blir kopplingen mellan adelskap och ämbets titlar närmast att betraktas som uttryck för kapitalackumulation där tillgången på symboliskt kapital genererar mer kapital – en företeelse som Bourdieu liknar vid en »snöbollseffekt«.³² I detta sammanhang kom denna effekt till uttryck i det faktum att adelskapet fungerade som en inträdesbiljett till den militära karriären, samtidigt som en framgångsrik karriär i sin tur kunde rendera i att en ofrälse officer adlades. Detta förhållande kan med fördel ses mot bakgrund av Ullmans framhållande av förbindelsen mellan titeln och dess bärare. Genom en snäv social rekrytering kommer bärarnas likartade livsmönster att tillföra titeln sina sociala erfarenheter och personliga

²⁷ Bourdieu (1977), s. 183 f., dens., *Kultur och kritik. Anföranden* (Göteborg 1997), s. 260.

²⁸ Wirilander (1964), s. 143 f., 157, Carlsson (1973), s. 82, 111 f., Artéus (1982), s. 313.

²⁹ Ingvar Elmroth, *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900* (Lund 1981), s. 222 f.

³⁰ Carlsson (1973), s. 50 f., 82.

³¹ Elmroth (1981), s. 40, 222, 224 f.

³² Bourdieu (1996b), s. 200.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

tillgångar.³³ I det aktuella sammanhanget implicerar detta en ytterligare förstärkning av kopplingen mellan officerstiteln och adelskapet.

Adelskapets betydelse kan även ses utifrån vikten av släktskapsförbindelser inom 1700-talets krigsmakt. I Wirilanders studie blir detta som tydligast i sydvästra Finland, där en eller ett par släkter i det närmaste kunde dominera ett regemente genom att besätta dess officers- och underofficersposter. Orsaken till detta står främst att finna i tidens befordringssystem, vilket gav regementschefen stora befogenheter vid tillsättningen av regementets officerare. Enligt tradition kunde översten själv välja sina underordnade och under 1700-talet kom denna tradition att institutionaliseras genom att regementschefen fick rätten att utse sina underofficerare och fänrikar, samt gavs förslagsrätt vad gällde tillsättningen av de högre officerarna.³⁴

Adelns ensamrätt till regementschefstjänsterna kan därmed ses som en garant för dess kontroll över krigsmaktens rekrytering. Detta gör att även adelskapet kan ses som uttryck för ett socialt kapital med hänvisning till ovan förda diskussion kring olika gruppers försök att upprätthålla sin identitet genom en homogen rekrytering. Wirilanders studier tyder dock på att släkt- och vänskapsförbindelser i sig var av överordnad betydelse.³⁵ Detta visade sig bland annat i möjligheten för familjer ur samhällets övre skikt att tidigt skriva in sina söner på olika tjänster.³⁶ Mot bakgrund av detta kan man fråga sig om Bourdieus tanke – att socialt kapital i princip inte kan konverteras till symboliskt kapital – är giltig inom ramen för ett förbyråkratiskt samhällssystem.

Det sista av Artéus ovan anförda attribut, ekonomiska tillgångar, kan direkt kopplas till det så kallade ackordssystemet. De ackord som florerade från slutet av 1600-talet till mitten av 1830-talet, kan enklast förklaras med den kontanta summa som en ämbetsinnehavare eller tjänstgörande officer kunde emotse av sin efterträdare, när han ställde sin plats till förfogande. För krigsmaktens del institutionaliserades detta system första gången genom

³³ Ullman (1997), s. 27.

³⁴ Wirilander (1964), s. 37, 164 ff.

³⁵ Wirilander (1964), s. 97–105.

³⁶ Wirilander (1964), s. 228 f., Nilsson (1988), s. 124 f.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

1757 års förordning. Av de ackordssummor som förordningen föreskriver framgår att systemet som sådant innebar en betydande initial investering.³⁷

Artéus menar dock att ackordet, åtminstone vad gällde infanteriet, fortifikationen och artilleriet, inte torde ha inneburit oöverstigliga hinder för flertalet av officersaspiranterna. Detta då systemet medförde att ackordet var att betrakta som en kapitalplacering, vilket i sin tur gjorde det möjligt att uppbringa den aktuella summan genom lån.³⁸

Som framgår av ovan krävdes en rad olika attribut för att göra militär karriär under 1700-talet och på samma sätt kom den militära titeln även att förkroppsliga dessa tillgångar. Det som närmare skall utredas här är dock den militära titelns symboliska värde.

Rangordningen och titelns symboliska värde

Trots de skillnader som framträder i tidigare forskning – kring hur man bör definiera personer i kronans tjänst – är de författare som tar upp karaktärsbefordringarna rörande ense om att titeln som sådan ansågs så värdefull att även en befordran utan högre lön eller tjänst blev något mycket eftertraktat.³⁹ Detta faktum kan i allt väsentligt kopplas till den officiella rangordningen.

Som ett resultat av 1600-talets statsbyggnadsprocess – med en expanderad förvaltning som följd – uppkom en spänning mellan börd och ämbete. Enligt Severin Bergh utlöste detta den strid som rasade kring adelsmäns rang utanför riddarhuset, en infekterad fråga som i allra högsta grad påverkade uppkomsten av en officiell rangordning.⁴⁰

³⁷ Summornas storlek varierade mellan olika regementen från 12 000 d. km. för en fänrikbefattning vid Livgardet till 5 000 d. km. inom det indelta infanteriet, medan ackordet för löjtnantsbeställningen innebar en höjning med 2 000 resp. 1 500 d.k.m. Krigsarkivet, Årstryck 1757 470–522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen*, § 2.

³⁸ Artéus (1982), s. 318 f. not 50. För vidare diskussion kring de ekonomiska tillgångarnas betydelse, se även Fredrik Thisners artikel i denna antologi.

³⁹ Elmroth (1962), s. 46, Odén (1963), s. 411, Wirilander (1964), s. 185 f., Wirilander (1982), s. 152, Nilsson (1988), s. 114.

⁴⁰ Severin Bergh, ”Rangstriderna inom adeln under 1600-talet”, i *Historisk tidskrift* (1896), s. 117 f.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Rent praktiskt innebar denna oenighet i tolkningen av rang att adelns samvaro – i såväl offentliga som privata sammanhang – komplicerades. Genom bördens företrädare kom kaptener att gå före överstar, grevliga fröknar framför fruar samt omyndiga barn före vuxna och meriterade personer. Inrättandet av en rangordning kan därmed ses som ett försök att lösa denna oreda. Tillkomsten av 1672 års rangordning kom dock att bli en kompromiss i och med att bara de högsta tjänsterna omfattades. Detta gjorde att det framfördes krav på ett fullbordande av reformen när frågan väcktes igen 1680. Resultatet blev en utökning av rangordningen – från 9 till 28 klasser – samtidigt som den även kom att omfatta ämbetsinnehavarnas fruar.⁴¹

Detta var dock långtifrån slutet på denna fråga. Under de närmaste årtiondena gjordes en rad förändringar och 1714 hade rangordningen vuxit till 40 klasser och innefattade då alla officersgrader.⁴² Några nya klasser lades sedan inte till, men under såväl 1700- som 1800-talet gjordes en rad omflyttningar och ett antal nya tjänster uppfördes på rangordningen.⁴³ Som nämndes ovan avskaffades rangordningen vid 1765/66 års riksdag, men bara för att åter tagas i bruk efter maktövertagandet 1772.⁴⁴ Speciellt intressant för frågan om titlarnas symboliska värde blir de argument som framfördes i ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 oktober 1766. Av denna framgår att rangordningen som sådan skyldes för tidens beföringsiver samtidigt som karaktärsbeföringarnas värde direkt kopplades till rangordningen genom ”att så vida genom Rang-Ordningen, blotta undfågne Characterer sättas i jembörelse med thet företrädare, som åtföljer en verkelig tjänst”.⁴⁵

I fråga om de militära titlarnas betydelse menar Artéus att rangordningen under 1700-talets första hälft utgjorde ”ett system med bl a funktionen att samhällshierarkiskt upphöja arméofficerskåren över alla andra större kollektiv (stånd, klasser korporationer etc) i riket”.⁴⁶ Detta kan i

⁴¹ Bergh (1896), s. 126 ff., 140–149.

⁴² Carl Fr. Rothlieb, *Samling af Kongl. författningar angående rang* (Stockholm 1823), s. 10 f., 65.

⁴³ Från 80 titlar år 1696 till 240 titlar år 1778. Wirilander (1982), s. 144.

⁴⁴ Rothlieb (1823), s. 12–17.

⁴⁵ Citerat i Rothlieb (1823), 15.

⁴⁶ Artéus (1982), s. 134.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

och för sig diskuteras,⁴⁷ men av större intresse är vad som händer om vi byter fokus och frågar oss, inte vilken makt officerskåren hade, utan hur officerstiteln kom att förkroppsliga en dominerande ställning.

Att vi återfinner generalspersoner och överstar bland ”rikets höga och angelägna ämbeten” är kanske inte så anmärkningsvärt, men längre ned i hierarkin märks militärens företrädare tydligare. Exempelvis hade år 1735 samtliga krigsmaktens majorer och därtill kaptenerna vid livgardet samt ryttmästarna vid livregementet högre rang än Stockholms borgmästare. Landets professorer återfanns under samma rangnummer som ryttmästare och kaptener vid de olika landsortregementena, och en häradshövding fick i sammanhanget lämna plats för fänrikar vid livgardet.⁴⁸

Denna situation förändrades dock under den aktuella perioden. År 1744 upphöjdes Stockholms borgmästare från rangnummer 31 till 18, vilket kom att placera honom steget över överstelöjtnanterna vid artilleriet. Fänrikarna vid livgardet flyttades från nummer 37 till nummer 39, vilket gjorde att de placerades efter häradshövdingarna. Däremot var professorerna vid landets universitet fortfarande år 1823 placerade efter landsortsregementenas ryttmästare och kaptener.⁴⁹ Denna bild kan även kompletteras med en samtida rangordning av olika verksamheter, vilken placerade justitiestaten främst, tätt följd av militärstaten och därefter civilstaten och läroståndet.⁵⁰

Intressant i detta sammanhang är även hur allvarligt samtiden såg på brott mot denna ordning. Att inte slå vakt om sin rang ansågs som en styggelse och genom 1714 års förordning kunde både den som försökte framhålla en högre position – liksom den vilken inte hävdade sin ställning – dömas till böter om 1500 riksdaler. Mot bakgrund av detta menar Wirilander att rangordningen måste förstås som ett uttryck för upprätthållandet av samhällsordningen, en ordning som enskilda individer inte kunde frångå utan att dess existens hotades.⁵¹ Vidare kom denna ordning inte bara att påverka den samtida tituleringen utan snart sagt alla

⁴⁷ Se Michael F. Metcalf, ”Den militariserade frihetstiden?”, i *Historisk tidskrift* 1 (1985).

⁴⁸ Artéus (1982), s. 135–138.

⁴⁹ Rothlieb (1823), s. 24–29, 37 f., 50 f., 59, 63.

⁵⁰ Wirilander (1982), s. 150 f. Se även Mats Hemströms artikel i denna antologi för betydelsen av den rangförlust som 1808 års degradering av gardesregementena innebar.

⁵¹ Rothlieb (1823), s. 11, Wirilander (1982), s. 140 ff.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

former av samvaro.⁵² Enligt Wirilander satt man ”till bords efter rang, man åt, drack, höjde skålar och förde samtal efter rang, man dansade, spelade kort, satt i kyrkan, gick till nattvarden, gick i procession, begrovs efter rang”.⁵³

Ett nytt perspektiv på 1700-talets krigsmakt

1700-talets tjänstetitlar kan således förstås som ett slags institutionaliserat kulturellt kapital, i betydelsen av en i samhället dominerande form av symboliskt kapital. Detta postulat ligger vidare i linje med Wirilanders framhållande av det faktum att en persons plats i samhällshierarkin inte längre bestämdes av börd allena, utan även av dennes förhållande till den statliga förvaltningen.⁵⁴ Detta gjorde dock inte att varken börd eller förmögenhet spelade någon roll för en persons samhällsposition. Tvärtom. Däremot kunde varken börd eller förmögenhet ensamt förläna ståndspersoner en framträdande samhällsposition. Dessa attribut måste därmed omvandlas till titlar för att ståndspersonen effektivt skulle kunna upprätthålla sin ställning, en slags transaktion som med fördel kan studeras med hjälp av Bourdieus alternativa syn på ekonomi.

Som nämnts följer av perspektivet en möjlighet till symbolisk kapitalackumulation. Vidare syftar begreppsapparten även till att studera hur en form av kapital kan växlas in till andra, mer gångbara, kapitalformer. Utgångspunkten för denna företeelse är vad Bourdieu kallar reproduktionsstrategier. Begreppet strategi kan sett ur en vardaglig användning av ordet synas vilseledande, då den reproduktion man talar om inte endast är uttryck för medvetna handlingar. Istället innefattas i begreppet hela den praktik som bidrar till att upprätthålla en persons eller en familjs ställning. Därvid kommer reproduktionen som sådan att bestämmas av dels den aktuella kapitalsammansättningen, dels de tillgängliga redskapen för att reproducera det samlade kapitalet.

Mot bakgrund av detta kommer varje förändring av kapitalsammansättningen och/eller reproduktionsinstrumenten att leda till

⁵² Wirilander (1982), s. 157–162.

⁵³ Wirilander (1982), s. 162.

⁵⁴ Wirilander (1982), s. 142 f.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

förändringar av dessa strategier. Sådana förändringar kan i sin tur ge upphov till konverteringar från ett givet kapital till nya mer gångbara kapitalformer.⁵⁵

Den statliga förvaltningens tillväxt kan därmed förstås som en utveckling vilken förändrade möjligheten för samhällets övre skikt att reproducera sin ställning. Genom inrättandet av ett tjänstesystem uppstod en ny hierarki vid sidan om den hierarki som stånden utgjorde. Som framgått av bland annat Severin Berghs studie kom kravet på erkännande av den nya hierarkin från tjänsteinnehavarna själva. Under 1700-talet kom denna ordning sedan att utgöra grunden för hur samhället ordnades. Detta innebar dock inte en dramatisk förändring av samhällsordningen. Adelsståndet kom alltfört att utgöra samhällets övre skikt, men inte enbart beroende av börd och egendom, utan även med stöd av tjänstetitlar.

I ett vidare perspektiv skulle den aktuella utvecklingen även kunna kopplas till maktförskjutningen inom samhällseliten. Denna framställning kan därmed sägas komplettera Björn Askers beskrivning av utvecklingen under 1600-talets andra hälft, såsom en försvagning av den storgodsägande adelns ställning till fördel för de statstjänande smågodsägarna inom adeln.⁵⁶

Ett intressant spår för vidare studier utgör i mina ögon även de hypoteser kring statens uppkomst som Bourdieu framfört. I sitt skisserande på en modell för statens uppkomst tar han sin utgångspunkt i Max Webers bekanta definition av staten,⁵⁷ men vidgar densamma genom att även inkludera monopol på symboliskt våld.⁵⁸ Speciellt intressant för den diskussion som förts i denna artikel är centraliseringen av utnämningmakten, vilken enligt Bourdieu är att ses som ”en övergång från ett diffust symboliskt kapital, grundat endast på ett kollektivt erkännande, till ett *objektiverat symboliskt kapital*, kodifierat, fördelat och garanterat av staten.”⁵⁹

⁵⁵ Bourdieu (1984), s. 125, 131.

⁵⁶ Björn Asker, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700* (Uppsala 1983), s. 147–151.

⁵⁷ ”Staten är en mänsklig gemenskap som med framgång gör anspråk på monopolet på legitim användning av fysiskt våld inom ett avgränsat territorium”, citerat i Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori* (Göteborg 1999), s. 89.

⁵⁸ Bourdieu (1999), s. 89.

⁵⁹ Bourdieu (1999), s. 102.

Publicerad i *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*, red. Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Winton, Uppsala. Texten bör inte citeras då pagineringen inte stämmer.

Mot bakgrund av detta vill jag avslutningsvis hävda att 1700-talets militära titel inte enbart bör ses som uttryck för ett tjänsteförhållande, utan även som en symbolisk aspekt av vad Perry Anderson kallar ”en hotad adelsklass’ nya politiska rustning.”⁶⁰

⁶⁰ Perry Anderson, *Den absoluta statens utveckling* (Lund 1994), s. 18.